

EED Working Paper Series

Working Paper 2012-2

Manly rights and manly duties. Sexuality and birth control in Flanders 1900-1940

Christa Matthys and Isabelle Devos

Abstract

During the first half of the twentieth century, discourses on distinct gendered sexual experiences were particularly powerful. Sexual lust was considered an invincible element of manly nature. Women had to channel this desire into permissible behavior: while they should not stimulate lust outside marriage, they were subjected to giving in to the manly rights within marriage. This encompasses a more general ideal of men as sexually active and women as passive recipients. In contrast, when it comes to the use of birth control, it is often assumed that women were the ones who took the initiative because the burden of large families weighed heavier on them. Before the existence of modern contraception however, women depended on the cooperation of their husbands since the most common ways to control fertility were temporary abstinence and coitus interruptus. In this perspective, family limitation occurs when women were in a position strong enough to convince the men. In Flanders, fertility levels dropped from about 1900. This creates an interesting paradox: at the moment when the emphasis on female sexual obedience was at its strongest, women's negotiation power in the bed seems to have increased enormously.

The answer to this apparent inconsistency may be found in a shift of focus from merely the content of the prevailing sexual ideologies to the way they were instructed to and experienced by common people. To this end, this paper analyses (1) how dominant discourses about sexuality were shaped into practical pedagogical literature for adolescents, (2) testimonies of men and women regarding sexual lust and inhibitions outside and within marriage and (3) their negotiation of the use of birth control methods.

We argue that the ideal of male activeness versus female passiveness influenced the sexual practice and family planning of men and women in the first half of the twentieth century. When women were indeed more motivated than their partners to limit the family size, they exploited their passivity by faking sleep or illness. Yet, many couples agreed on family control. This suggests that the preferences of men and women alike had altered during this period. When this was the case, the use of contraceptive practices was considered the man's duty: he was responsible for using coitus interruptus or purchasing of condoms. This shows that changing perceptions on family limitation were not necessarily linked with more egalitarian sexual experiences.

JEL CODES: J13, N33, N44

EED Research Group, Ghent University
www.eed.ugent.be

'Gij doet u plichten niet, man?'¹ De houding van mannen ten opzichte van seksualiteit en geboortebepanking in Vlaanderen, 1900-1940.

In de verschillende maatschappelijke ideologieën van het einde van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw werd seksuele drift als een onoverkoombaar element van de mannelijke natuur gezien. Vrouwen werden echter individueel én maatschappelijk verantwoordelijk gesteld voor het opwekken en dus ook het inperken van dergelijke vleselijke lusten. Een groot deel van de beschavingsliteratuur was bijgevolg gericht op vrouwen. De seksuele opvoedingsliteratuur voor mannen was minder genuanceerd en ontsnapte aan het oog van menig onderzoeker. In deze bijdrage wordt zowel aandacht besteed aan de verwachtingspatronen met betrekking tot mannelijke (hetero)seksualiteit, als aan de werkelijke beleving ervan, zowel inzake seksueel genot als wat betreft het gebruik van geboortebepankende middelen en technieken.

1. Literatuur en bronnen

In het historisch vruchtbaarheidsonderzoek van voor de jaren 1990 werd de rol van vrouwen in het reproductieve proces gereduceerd tot biologische factoren. Mannen daarentegen kwamen op basis van hun beroep of sociale status aan bod als vertegenwoordigers van de socio-economische kenmerken van het huishouden. In de verklaringsmodellen voor verschillen of veranderingen in vruchtbaarheidsniveaus werd geen rekening gehouden met seksualiteit en de daaromtrent heersende machtverhoudingen tussen de huwelijkspartners.² Diverse kritieken op deze benaderingen resulteerden in een toenemende aandacht voor de handelsbekwaamheid van individuen en in het bijzonder van de rol van vrouwen binnen de historische demografie. Het kwantitatieve onderzoek toonde bijvoorbeeld aan dat socio-economische kenmerken en levenservaringen van vrouwen dikwijls doorslaggevender waren dan die van hun echtgenoten bij het al dan niet toepassen van vruchtbaarheidscontrole binnen het huwelijk.³ De grotere aandacht voor vrouwen, geslachtsverhoudingen en machtsrelaties binnen het huwelijk stimuleerde tevens het gebruik van kwalitatief bronnenmateriaal, zoals interviews.⁴ Dergelijke bronnen leveren immers informatie over de ervaringen van mensen wier (rijk) verhaal we doorgaans niet terugvinden in kwantitatieve bronnen.

Voor Vlaanderen verschenen een viertal studies op basis van interviews met – in hoofdzaak – vrouwen, geboren in de periode voor de Tweede Wereldoorlog.⁵ Daaruit blijkt onder andere dat van in het begin van de twintigste eeuw heel wat vrouwen gemotiveerd waren om het kinderaantal te willen beperken. De vele en kort op elkaar volgende bevallingen betekenden voor vrouwen vaak een zware fysieke belasting, maar ook de sterk veranderende maatschappelijke processen als gevolg van de industrialisatie (vrouwen gingen steeds meer buitenshuis werken⁶) was voor velen een argument om te vermijden dat hun kroost al te talrijk werd. Volgens de Engelse historica Kate Fisher heeft die exclusieve focus op vrouwen in het kwalitatief onderzoek evenwel tot een aantal

¹ De Keyzer, Diane (2005), *De schaamte en de schrik, goesting en genot. Vier generaties vrouwen vertellen*, Leuven, 426.

² Mackinnon, Alison (1995), 'Where women present at the demographic transition? Questions from a feminist historian to historical demographers', *Gender & History*, 7, 222-240.

³ Van Bavel, Jan (2002), *Van natuurlijke naar gecontroleerde vruchtbaarheid? Geboortebepanking in Leuven 1846-1910*, Leuven.

⁴ Cook, Hera (2004), *The long sexual revolution. English women, sex and contraception*, Oxford.

⁵ De Keyzer, *De schaamte*; Steverlynck, Carine (2000), *Als de ooienaar komt...Vrijen, trouwen en moeder worden in de twintigste eeuw*, Lannoo; Geysen, Wis (1998), 'Over bloemetjes en bijtjes. Seksuele voorlichting in en rond het socialistische milieu', in: *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*, 279-309; Vandenbroeke, Chris (1978), 'Seksualiteit en vruchtbaarheidscontrole rond 1900', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 4, 197-221.

⁶ Bracke, Nele (2006), 'De vrouwenarbeid in de industrie in België omstreeks 1900', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1996, 1-2, 165-207.

foute conclusies geleid. Zo stelt de traditionele historiografie dat *'men are less concerned than women with family planning'* en dat *'their attitudes regarding family planning are persistently negative'*.⁷ In haar boek presenteert Fisher op basis van zo'n kleine 200 interviews met vrouwen én mannen, geboren tussen 1899 en 1931, een meer gebalanceerde visie. Zo beweert ze dat de vruchtbaarheidsdaling niet noodzakelijk een *empowerment* voor het vrouwelijke geslacht betekende, althans niet voor de jaren 1960. In Engelse arbeidersgezinnen was het de man, en niet de vrouw, die de controle had en beslissingen nam inzake huwelijkse seksualiteit en gezinsplanning. Vandaar ook dat specifiek 'mannelijke' voorbehoedsmiddelen zoals coïtus interruptus en condoms het meest populair waren. Bij deze technieken was de vrouw afhankelijk van de man voor het voorkomen van een zwangerschap, en die afhankelijkheid betekende volgens Fisher voor vele vrouwen een veiligheid: *'most women wanted to retain a passive, naive sexual persona, and saw their husbands' assumption of contraceptive responsibility as a sign that they cared for their wives and did not want to force them to discuss issues which they found unpleasant or embarrassing'*.⁸

Met die controversiële conclusies van Fisher voor Engeland in het achterhoofd, wensen we in deze bijdrage via een exploratief onderzoek de houding van mannen in Vlaanderen te bespreken. De stem van mannen werd in Vlaanderen tot dusver niet echt gehoord. Als auteurs van diverse adviesliteratuur (huwelijkshandleidingen en boekjes over seksuele opvoeding en voorlichting) speelden ze na de eeuwwisseling vaak een niet te verwaarlozen rol, maar informatie over de individuele seksualiteitsbeleving van mannen in het verleden is quasi afwezig. In deze paper proberen we aan de hand van getuigenissen, briefwisseling en juridische dossiers uit het begin van de twintigste eeuw die opvattingen en netwerken van mannen inzake seksualiteit en vruchtbaarheid te reconstrueren.

Drie stappen worden daarbij gevolgd. Om de houding van mannen te kunnen evalueren, gaan we eerst na wat het toenmalige verwachtingspatroon inzake seksualiteit was. Hoe dienden jongens en mannen zich te gedragen en op welke manier werden ze hiertoe voorgelicht en opgevoed? Vervolgens proberen we een inzicht te krijgen in de huwelijksdynamiek en de relaties tussen man en vrouw. Lieten zij zich beiden leiden door de strenge reglementering en seksuele voorschriften? Hoe verliep bijvoorbeeld de eerste huwelijksnacht? In hoeverre was er ruimte voor goesting en genot in het echtelijk bed? In laatste instantie wensen we na te gaan hoe dit hun anticonceptief gedrag beïnvloedde. Wie nam het initiatief inzake geboortebeperking, en in welke mate werd dit besproken onder de partners?

Als bronnenmateriaal vertrekken we van getuigenissen en briefwisseling uit juridische dossiers van de correctionele rechtbank van Antwerpen met betrekking tot aanranding, verkrachting, incest, overspel en openbare zedenschennis.⁹ Het zal duidelijk zijn dat dergelijke bronnen voor een enige vertekening van het beeld van mannelijkheid kunnen zorgen. De uitspraken uit de mond van de mannen hadden immers vooral de intentie om zich van de aanklacht vrij te spreken. En aangezien de beschuldigen in hoofdzaak mannen waren, is er ook sprake van een overrepresentatie van de mannelijke seksualiteit. Die proberen we enigszins op te vangen door mondelinge getuigenissen van vrouwen over seksualiteit die recent werden opgetekend (cfr supra). Vooralsnog zijn nauwelijks interviews beschikbaar om de mannelijke opvattingen omtrent seksualiteit en geboortebeperking rechtstreeks in kaart te brengen. De getuigen zijn dus

⁷ Swanson, Janice (1985), 'Men and family planning', in: S. Hanson, F. Bozett (eds.), *Dimensions of fatherhood*, Beverly Hills, 21-48.

⁸ Fisher, Kate, (2006), *Birth control, sex and marriage in Britain 1918-1960*, Oxford, 236.

⁹ Deze getuigenissen werd verzameld door Carlier, Julie (2003), *Discoursanalytische en mentaliteitshistorische benadering van seksualiteitsbeleving in het interbellum: fragmentarische geschiedenissen op basis van strafdossiers van zedenzaken in het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen (1920-1940)*, Universiteit Gent, Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.

hoofdzakelijk vrouwen, maar de mannen zijn in veel van hun verhalen niet ver uit de buurt. Zo blijken ze vaak verhelderend om naast de vrouwelijke ook de mannelijke kant te bestuderen.

2. De kinderschoenen van de seksuele voorlichting

De erfenis van de negentiende-eeuwse burgerlijke ideologie drukte een zware stempel op de dominante moraal inzake seksualiteit aan het begin van de twintigste eeuw. De verburgerlijking ging hand in hand met een verpreutsing van de maatschappij waarbij de katholieke kerk het voortouw nam. In de strijd tegen de ontkerkelijking en het zedelijk verval stond ze heel afwijzend tegenover deviante seksuele activiteiten en contraceptief gedrag. Maar ook in socialistische middens ijverde men voor een hogere zedelijkheid en burgerlijke deugdelijkheid, weliswaar eerder uit economische overwegingen en in functie van hun eigen politieke belangen. Zelfs in hun denkbeelden over man en vrouw verschilden ze weinig.

De belangrijkste kanalen waarlangs de voorlichting diende te gebeuren, waren zuilgebonden pedagogische publicaties of –bij voorkeur– de ouders of andere vertrouwenspersonen. Jongens hadden in dat laatste geval meer opties dan meisjes. Terwijl meisjes enkel bij hun moeder terecht konden met vragen over seksualiteit, was het voor jongens geoorloofd zich te wenden tot hun moeder, vader of biechtvader.¹⁰ In wat volgt worden de verschillende voorlichtingskanalen besproken.

2.a. ‘Voor onze jongens’: voorlichting uit de ‘boekskes’

De katholieke voorlichting was tijdens het interbellum traditioneel en conservatief, en zelfs nog conservatiever dan de decennia daarvoor.¹¹ De seksuele voorlichtingsboeken die rond het begin van de twintigste eeuw voor het eerst verschenen, werden in de loop van de eerste helft massaal herdrukt en in ruime kring verspreid. Die overvloed aan publicaties had weinig te maken met een groeiend belang van kennisoverdracht, maar het was vooral een manier om de eeuwenoude katholieke seksuele moraal in stand te houden en op te dringen. Het zedelijkheidsoffensief was bedoeld om de jongens en meisjes te vrijwaren van allerlei verderf dat volgens de Kerk onlosmakelijk samenhangt met de ontwikkeling van de moderne, industriële samenleving zoals mode, film en radio. Naast de ambivalente houding ten opzichte van mannelijke drift, vallen de nadruk om de **zondigheid** van seksuele handelingen en het **vage taalgebruik** op.

Volgens de katholieke ideologie was seks enkel toegelaten binnen het huwelijk en in functie van de voortplanting. In het katholieke Vlaanderen van het interbellum was deze huwelijksmoraal onwrikbaar. Ook in socialistisch milieus huldigde men een vergelijkbare huwelijksopvatting. Binnen het huwelijk werd seksualiteit verheven en geïdealiseerd in termen van liefde, maar tegelijk ook streng geregulariseerd: deviant gedrag werd niet getolereerd. Er werd vooral volgens het twee-sekse model geredeneerd dat gebaseerd was op een verschillende opvatting van mannelijke en vrouwelijke seksualiteit: de driftige, actieve man tegenover de kuise, passieve vrouw. Naar analogie met de katholieke orthodoxie van het zaad (het actieve zaadje versus het passieve eitje) werd het mannelijke seksuele verlangen als primair beschouwd terwijl dat van de vrouw als secundair en

¹⁰ Borms, Jozefien (2008), *Tussen traditie en vernieuwing: seksuele voorlichting in Vlaanderen tijdens het interbellum*, Universiteit Gent, Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.

¹¹ De Koster, Margot (2010), ‘Los van God, gezin en natie. Problematisering en criminalisering van ongeoorloofde seks van jonge vrouwen in de vroege twintigste eeuw’, in: J. Kok, J. Van Bavel (red.), *De levenskracht van de bevolking. Sociale en demografische kwesties in de Lage Landen tijdens het interbellum*, Leuven, 355-284.

receptief werd verondersteld¹². Meer nog, volgens de kerkelijke voorschriften waren vrouwen seksuele gehoorzaamheid verplicht aan hun man. De **mannelijke drift** werd als een aangeboren, natuurlijk gegeven beschouwd. De verantwoordelijkheid voor het inperken van die vleselijke lusten lag slechts gedeeltelijk bij de mannen zelf (zie volgende alinea).¹³ Vrouwen werden in grote mate verantwoordelijk geacht voor de kuisheid van hun echtgenoten, zonen of kennissen. Ten eerste door het limiteren van hun eigen aangeboren zwakheid, de ijdelheid, die ongehoorde hartstochten bij de mannen kon opwekken. Ten tweede werden vrouwen geacht door het creëren van een aangename huiselijke sfeer, hun echtgenoten ervan te weerhouden hun plezier in cafés en bordelen te zoeken. Vrouwen waren met andere woorden tegelijk de oorzaak van als de remedie tegen het opklaaien van de mannelijke zwakheid, zijn seksuele drift.

Dit betekende echter niet dat mannen zelf geen verantwoordelijk droegen. In de katholieke voorlichtingsliteratuur voor jongens lag de nadruk op **schaamte en zonde**. Dat karakter van afschrikking blijkt duidelijk uit het discours met betrekking tot masturbatie, een typisch mannelijke veruitwendiging van drift. Zo probeerde de Vlaamsgezinde arts Frans Daels in zijn boekje *Voor Onze Jongens* (1918) dat in de loop van de eerste helft van de eeuw op meer dan 75.000 exemplaren werd verspreid, onze soldaten aan het IJzerfront te behoeden voor de zonde van Onan.¹⁴ Het verzwakte volgens hem de geest en het lichaam ('een zonde voor de ziel en een kwaad voor het lichaam')¹⁵, en het leidde tot ernstige geestes- en zenuwziekten. De ganse publicatie was van een pleidooi voor karakter en wilskracht: jongens moesten immers uitblinken door hun zelfbeheersing tegen dit kwaad: 'het zijn niet de sterksten die aan zelfbevlekking lijden, 't zijn de zwakken. Oefen uw lichaam in het weerstand bieden, door middel van duchtige koude wassingen. Houd uw lichaam en in 't bijzonder de teeldelen zo zuiver mogelijk zodat daar geen prikkeling van vuilnis of ontsteking een gestadige aanleiding tot zelfbevlekking wordt'.¹⁶ Daels beklemtoonde dat de daad vies en gevaarlijk was, en wees vooral op wat mannen zeker niet mochten doen. Een losbandig leven zou leiden tot de meest gruwelijke venerische ziekten (in volgorde van stijgende gevaarlijkheid: de weke sjanker, de druiper, en de syphilis).¹⁷ Het bestaan van masturbatie werd dus niet ontkend. Voor jongens werd het zelfs beschouwd als 'een bijna natuurlijk verschijnsel'¹⁸. Over vrouwelijke masturbatie werd niet gerept: 'In die boeken werd vooral gezegd dat het iets voor jonge jongens was en niet voor volwassen mannen met een partner. Er bleek ook niet uit dat iets voor vrouwen was. Masturbatie was slecht, stond er ook nog. Je kreeg er allerlei ziektes van. Je kon er zelfs gek van worden. Ook de kerk kon het niet goedkeuren' (Henriette, °1926).¹⁹

Volgens de analyse van Jozefien Borms was het doel van de katholieke voorlichtingsliteratuur 'een zo groot mogelijke morele repressie ten koste van zo weinig mogelijk informatie'.²⁰ De geschriften blonken dan ook uit in **vaagheid**. Enkel het hoogste noodzakelijk werd vermeld. Er werd vooral in mistige termen en eufemistische metaforen over seksualiteit geschreven: er werd geregeld naar de planten en dierenwereld verwezen (de bloemetjes en de bijtjes) en de feiten werden op zodanige wijze verdoezeld dat de lezer eigenlijk nauwelijks iets meer te weten kwam: 'Maar de lente van het leven komt, wanneer de jongen tot man is opgegroeid, wanneer het meisje tot jonge vrouw is ontwikkeld; de glimlachende levensbrengende zonnestraal komt te voorschijn, de liefde vlamt op in den jongen jegens het meisje, hij neemt ze tot zijn vrouw en in de warmte van die liefde versmelten en

¹² Carlier, 33.

¹³ Historicus Thomas Buerman heeft het in dat verband over de paradoxale natuur van de katholieke vrouw; zij is tegelijk oorzaak van en remedie tegen het zedelijk verval van de man. Buerman, Thomas (2010), *Katholieke mannelijkheden in België in de negentiende en twintigste eeuw*, Universiteit Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling.

¹⁴ Daels, Frans (1918), *Voor onze jongens*, Leiden.

¹⁵ *Ibidem*, 32.

¹⁶ *Ibidem*, 37.

¹⁷ *Ibidem*, 44.

¹⁸ *Ibidem*, 31.

¹⁹ De Keyser, *De schaamte*, 139.

²⁰ Borms, *Tussen traditie en vernieuwing*, 173.

*vereenigen zich werkelijk twee zielen en twee lichamen.*²¹ De publicaties moesten de nieuwsgierigheid van de jongeren inperken, hen verhinderen dat ze elders de informatie zouden halen en hen op het rechte pad te houden.

Als er al meer expliciete informatie werd gegeven, bijvoorbeeld over de geslachtsorganen, kreeg men enkel informatie over de eigen sekse.

De **niet-katholieke voorlichting** benaderde seksualiteit op een eerder wetenschappelijke manier.²² Bij de linkse levensbeschouwelijke auteurs ging het veel minder om ideologie: zo was het hun bedoeling om de jongeren te leren wat seksualiteit is en hoe men deze op een gezonde manier kon ontplooiën. Er werd meer aandacht besteed aan de biologische component en de eigenlijke coïtus. Hun succes was evenwel bijzonder bescheiden. Bovendien namen veel eerder linkse auteurs ook een ambivalente houding aan ten opzichte van mannelijke en vrouwelijke seksuele rolpatronen.²³ Zelfs sommige feministische organisaties achtten vrouwen deels verantwoordelijk voor de zedelijkheid van mannen, terwijl ze tegelijkertijd de vrouwelijke genotsbeleving centraal stelden. In vele (wetenschappelijke) publicaties gebruikt door linkse verenigingen werd de man als actief en de vrouw als passief beschouwd, weliswaar niet met het oog op procreatie, maar met het oog op seksueel plezier: “*De vrouw is een schatgroeve? Is de man niet als een mijnwerker, die de schatten, welke op de bodem rusten, aan ‘t licht weet te brengen tot eigen verrijking, dan blijven ze onontgonnen liggen. Wat zeker al voor de vrouw jammer is. Komt er dan een zorgvuldiger graven in neer, die al het verborgen weet bloot te leggen, tot grote verrassing der vrouw zelve, dan is ze hem dankbaar...*”²⁴ De man wacht met andere woorden een dubbele taak: hij staat in voor zijn eigen plezier en dat van zijn vrouw. Vandaar dat boeken zoals *Het Volkomen Huwelijk* (1926) van de Nederlandse arts Theodoor Hendrik Van de Velde tijdens het interbellum zo’n groot en wereldwijd succes kenden.²⁵ Om verveling in het huwelijk tegen te gaan, ijverde hij namelijk voor een harmonieus seksleven dat van de voortplanting werd losgekoppeld en dat beide partners in gelijke mate plezier opleverde. Ook bij ons bepleitten seksuologen zoals Marc Lanval en Geert Grub voor een ‘nieuwe’ mannelijkheid.²⁶ De Leuvense historicus Evert Peeters heeft evenwel op overtuigende wijze aangetoond dat zelfs de geschriften van deze vernieuwers van een sterk paternalisme getuigen. Ze bleven immers geloven in de superieure rol van de man binnen de seksuele relatie; hij werd verantwoordelijk voor het seksueel genot van zijn partner.²⁷

2.b. Het gesprek over de bloemetjes en de bijtjes: de rol van ouders in de voorlichting

Voorlichting gebeurde bij voorkeur individueel. De ouders werden het best geschikt geacht om deze taak te volbrengen. Om zeker te zijn dat zij de voorlichting correct aanpakten, gaven een aantal katholieke auteurs voorbeelden van gesprekken die ze met hun kinderen konden voeren. Een van de meest populaire boekjes was *Voorlichting van Kinderen* uit 1944 van Pierre Dufoyer²⁸. Het

²¹ Tihamer, Toth (1930), *Reine jeugdrijpheid*, Leuven, 18-19.

²² In tegenstelling tot de katholieke auteurs ging het niet om een homogene groep. Vanuit linkse hoek waren het zowel socialisten, socialistische vrouwen als vrijzinnige Levensreformers die over voorlichting schreven. Borms, *Tussen traditie en vernieuwing*, 172.

²³ Carlier, Julie (2010), *Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914*, Vakgroep Geschiedenis, onuitgegeven doctoraatsverhandeling.

²⁴ Grub, Geert (1937), ‘Physiologie der geslachtsorganen’, *Seksuele Voorlichting en Levensleer*.

²⁵ Van de Velde, Theodoor (1926), *Het volkomen huwelijk*, Leiden.

²⁶ Lanval was het pseudoniem voor de Antwerpse socioloog Joseph-Paul Swennen, en Grub voor de dichter Geert Pijnenburg.

²⁷ Peeters, Evert (2008), ‘Een dubbelzinnige erfenis. Belgische seksuologen over vrouwenemancipatie en nieuwe mannelijkheid in het interbellum’, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 3-4, 440.

²⁸ Dufoyer, Pierre (1944), *Voorlichting van Kinderen*, Brussel, 1944.

bestond uit een deel algemene raadgevingen voor de ouders, en een deel met losse blaadjes met concrete formuleringen die voor jongens en meisjes verschillend waren. Zo moesten de meisjes vooral via godsdienstige principes worden ingelicht, voor de jongens waren de beschrijvingen iets explicieter.

Het is moeilijk na te gaan hoe deze katholieke pedagogiek in het dagelijkse leven werd geïntegreerd, maar in interviews valt op dat ouders, en meestal moeders, de boodschap van het zedelijk gevaar absoluut aan hun kinderen probeerden over te brengen. Zo zei Carolina's zoon (°1907): *'Masturbatie was doodzonde, en als we dat regelmatig deden, werden we nooit wat waard. Het choqueert me nog steeds: mijn moeder die absoluut niet dom was, vergeleek de aandrang om te masturberen die we beslist zouden voelen, met de drang om naar het toilet te gaan! Zo wou ze het belang van het seksueel verlangen minimaliseren. Seks moest wel in een relatie, maar was toch niet echt belangrijk, het was niet iets wat ertoe deed.'*²⁹ Behalve dit soort afwijzingen, was seksuele opvoeding in de meeste huishoudens geheel afwezig. Dat blijkt zowel uit interviews als uit het kinderlijk discours in de toenmalige zedenzaken. Een voormalige dienstmeid vertelde: *'Moeder had me nooit ingelicht over het leven, de liefde en de seks, maar ik had genoeg gezien bij de beesten thuis en begreep het dus wel.'*³⁰ Er waren slechts geringe sporen van directe conversaties over seksualiteit tussen ouders en kinderen in de procesdossiers. De talrijke verwijzingen naar 'vuile manieren' in de procesdossiers bevestigen bovendien de negatieve voorstelling van seksualiteit naar kinderen toe³¹.

Samen met de gescheiden opvoeding van jongens en meisjes (in scholen, en jeugdbewegingen) had dit als gevolg dat de beide geslachten behoorlijk onwennig tegenover elkaar stonden. Van seksuele opvoeding kon men dus – en dit tot ver in de twintigste eeuw – niet spreken.

Samenvattend kan men stellen dat de eerste drie decennia van de twintigste eeuw gedomineerd werden door een zedelijkheidsdiscours dat de seksuele uitwassen van de moderne tijd wenste in te perken. Het dominante katholieke vertoog onderscheidde zich van linkse alternatieven door een grotere vaagheid en nadruk op zonde. De rol van man als seksuele initiatiefnemer leek echter in de meeste geschriften buiten kijf te staan. Wat daarvan de weerslag was op werkelijke seksuele beleving van mannen, komt aan bod in de volgende paragrafen.

3. Mannelijke drift

Vooreerst wijzen de strafrechtelijke dossiers en interviews op een zeker **gedoogbeleid** in de dagdagelijkse seksualiteitsbeleving, bijvoorbeeld inzake masturbatie of seks tussen ongehuwde jongeren. Eens gehuwd, werden onanie en buitenhuwelijkse seks niet meer getolereerd, maar was de vrouw volgens de dominante katholieke ideologie wel seksuele gehoorzaamheid verschuldigd aan haar man.

3.a. *Uw onverzadigen* voorhuwelijkse seks

Masturbatie werd vrij algemeen erkend als een noodzakelijk kwaad bij ongehuwde mannen: *'In die boeken werd het niet zelfbevrediging genoemd, maar onanie. Dat woord werd bij ons niet gebruikt. Maar van mijn broers wist ik wel dat ze het deden'* (Rika, °1925).³² Volgens Carlier werd masturbatie geduld als *'pratique d'attente'*, en dit hoofdzakelijk voor vrijgezellen. Onanie bij gehuwden werd wel als deviant

²⁹ De Keyser, 138.

³⁰ De Keyser, Diane (1995), *Madame est servie: leven in dienst van adel en burgerij (1900-1995)*, Gent.

³¹ Carlier, 238-245.

³² De Keyser, *De schaamte*, 146.

beschouwd. Een man die vrouwen vermeed uit angst voor venerische ziekten stelde zich bij gebrek aan seksueel contact tevreden met masturbatie: *'C'est ainsi qu'il se contente de se masturber en attendant d'avoir une situation convenable pour de marier'*.³³ Zo vermeldde ook Sofie (°1917) tijdens een interview dat *'een zeeman dat wel eens deed, als noodoplossing'*. En ze vertelde er nog bij *'dat er omstandigheden kunnen zijn in je leven waarin je dat toch doet'*.³⁴

Ook staat vast dat sommige jongeren wel al **seksueel actief voor het huwelijk**. Daarvan getuigt het grote aantal pre-nuptialen dat toen ter wereld kwam. Het hoge percentage geeft echter aan dat een huwelijk als een vanzelfsprekend onderdeel van het toekomstbeeld van jongeren werd gezien. Ongehuwde koppeltjes beschreven hun relatie dan ook in termen van huwelijk. Ook de strafdossiers uit het interbellum geven aan dat voorhuwelijkse seks niet noodzakelijk geproblematiseerd werd.³⁵ Zo zei Angelina (°1915) die ongehuwd zwanger was geraakt: *'Ook mijn lief was niet boos. Hij aanvaardde het net als ik. Het was ook ons beider schuld. We hadden het maar niet moeten doen. In verwachting zijn voor je trouwde was niet echt een schande, tenminste niet als je dan gauw trouwde'*.³⁶ Toch waren het bijna altijd **mannen** die het **initiatief** namen en *'aanhoudend zaagden'* om seksuele betrekkingen te hebben voor het huwelijk, meestal met de belofte te trouwen *'mocht er iets van komen'*.³⁷ De meeste meisjes probeerden zo lang mogelijk probeerden de boot af te houden. Mina (°1920) en Louise (°1922) vertellen: *'We streelden elkaar overal. Hij streelde mijn borsten en ik zijn penis. We hebben het op die manier toch zo'n half jaar volgehouden. Hij wou meer, maar ik hield de boot af, tot het echt niet meer vol te houden was'*.³⁸ En: *'Ik wilde ook wel seks voor we trouwden. Als je weigert geven ze het op en laten ze je staan. Ik had het lang genoeg tegengehouden. De eerste acht maanden was er niets gebeurd'*.³⁹ Anderen daarentegen slaagden er in om tot aan de eerste huwelijksnacht maagd te blijven. Anna (°1915): *'Het enige wat we deden, was elkaar kussen, maar daar van onder hadden we elkaar zeker nooit aangeraakt'*.⁴⁰ Justine (°1922): *'Wat wel kon, was wat 'flodderen', dicht bij elkaar zitten en handjes vasthouden, elkaar een keer goed vastpakken, elkaar in de armen nemen en kusjes geven, maar ook niet meer. Tongzoenen kon niet. Waarom dat niet kon of mocht, weet ik niet meer'*.⁴¹ Onder meer door de invloed van de film geraakte zoenen als onderdeel van de verleiding gebanaliseerd. Tongkussen werd echter afgekeurd; het werd als een eerste stap in het voorspel beschouwd. Ook in de strafdossiers werd tongkus als een verzwarend element aangehaald.⁴²

Veel jongens stelden expliciet de vraag naar seks aan het meisje, dat hoofdzakelijk een passieve positie innam en *'hem liet doen'*. Zo blijken mannen expliciet hun partner te vragen of ze seks met haar mochten hebben. Constance (1923) vertelde: *'over een jaar ben ik met mijn lief naar het café Bar International gegaan, en mijn lief vroeg mij naar achter en bekwam aldaar de toelating van mij om met mij vleeschelijke betrekkingen te hebben'*.⁴³ Stefie Hermans en Julie Carlier ontdekten bij hun onderzoek naar seksueel geweld dat sommige verkrachters hun slachtoffer vroegen of ze haar mochten 'gebruiken' vooraleer ze haar aanvielen⁴⁴. Carlier stelde echter dat die juridische bronnen een grotere tolerantie vertoonden ten opzichte van de seksuele activiteit van mannen. Dat jongens en mannen seks wilden, werd als aanvaardbaar voorgesteld. De seksuele voorgeschiedenis van een

³³ Carlier, 219.

³⁴ De Keyser, *De schaamte*, 145.

³⁵ Carlier, 203-205.

³⁶ De Keyser, *De schaamte*, 342.

³⁷ Steverlynck, 261.

³⁸ De Keyser, *De schaamte*, 320.

³⁹ *Ibidem*, 339.

⁴⁰ *Ibidem*, 325.

⁴¹ *Ibidem*, 312.

⁴² Carlier, 281-282

⁴³ *Ibidem*, 261.

⁴⁴ Hermans, Stefie (2001), *Seksueel geweld in Vlaanderen, 1810-1900. Een bijdrage tot de studie van de geschiedenis van het rechtswezen en de seksuele mentaliteit in de 19de eeuw*, Universiteit Gent, Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.

meisje of vrouw was sowieso verdachter dan die van de mannen. Zo werden mannelijke daders veel minder bevraagd, en geen enkele dader probeerde, als tactiek voor schuldvermindering, zijn eigen voorbeeldig zedelijk gedrag te bewijzen. Het gedrag van meisjes en vrouwen was aan veel strengere eisen van zedelijkheid gebonden. Een vrouw werd geacht op geen enkele manier een hint van instemming met seksuele activiteiten te geven, want eenmaal het mannelijke verlangen was opgewekt, was het niet meer in te tomen. Met andere woorden, de vrouw moest meer seksuele zelfbeheersing aan de dag leggen dan de man. Naast de verschillende opvattingen over seksualiteit, blijkt uit de bronnen volgens Carlier ook een andere opvatting over liefde. Zo betekende dit voor een vrouw vooral de exclusieve liefde van een man, terwijl dat voor een man het seksuele bezit van de vrouw inhield. Zo schrijft Leon in een liefdesbrief: *Duizend maal omhels ik U op de plaats, het heiligdom waarvan U me gister het eigendom hebt beloofd*. En verder: *'Toon, bewijs me met de daad dat ge me bemint. Ik wil dat ge de mijne wordt en dat binnen de korst mogelijken tijd'*⁴⁵. Seks wordt dus door de man als een bewijs van liefde opgevat. Liefdesbrieven werden bijvoorbeeld ondertekend met *'uw onverzadigen'*. In brieven van vrouwen zijn gelijkaardige verwijzingen afwezig. De vrouwelijke passiviteit en gehoorzaamheid wordt zowel in de strafdossiers als in de mondelinge getuigenissen onderstreept. Een vrouw vertelt: *'Het is waar dat ik geen weerstand heb geboden, wanneer [Gaston] op mij is gaan liggen en zyne mannelykheid in myne vrouwelykheid heeft gestoken. Zoodus heeft hij tegenover my geen geweld gebruik en ik heb hem laten doen'*. Vaak wordt die zelfs via romantische eufemismen omschreven. Zo stelde een man: *'Marguerite herhaalde nogmaals haar vraag om zich aan mij over te leveren'*.⁴⁶ Hoewel de vrouw hier het initiatief neemt, blijkt uit de woordkeuze dat de passieve rol van de vrouw impliciet wordt opgeroepen.

Ondanks een zekere permissiviteit in het dagelijkse leven, getuigden verschillende geïnterviewden van een grote seksuele **onwetendheid**, en dit tot aan de huwelijksnacht. Maagd blijven tot de eerste nacht was het teken van opperste zuiverheid. Het is dan ook logisch dat we daar ook in de seksuele ervaring een weerslag van zien. Jongeren moesten via ondervinding tijdens het huwelijk het seksuele leven leren kennen: *'Voor de eerste huwelijksnacht hadden we elkaar nog niet aangeraakt. Ik weet nog hoe mijn man lacht en zei: wijveke, we gaan dat ne keer moeten proberen, niet? We gaan ne keer vuile manieren doen en nu is 't geen zonde meer'* (Marguerite, °1895).⁴⁷ *'Die eerste keer was niet gemakkelijk. We hadden geen van beiden ervaring en het ging moeilijk'* (Marie-Josephine °1919).⁴⁸ Sommige mannen beweerden daarentegen over meer kennis te beschikken. *'Mijn man wist veel meer dan ik. Hij heeft me alles geleerd in bed'* (Louise, °1922).⁴⁹ *'Toen ik zelf op mijn 27ste in verwachting was, heeft mijn man me moeten uitleggen dat het kind er moest uitkomen langs de weg waar het erin was gegaan. Ik dacht toen nog altijd dat het uit de navel van de moeder kwam'* (Severine, °1907).⁵⁰ We moeten er als onderzoeker echter rekening mee houden dat de vrouwelijke geïnterviewden hun ervaringen kunnen beschrijven vanuit de sociale wenselijkheid tijdens de periode waarin de gebeurtenissen zich voor deden. In dit geval spreken de vrouwen over een periode waarin de burgerlijke preutsheid en het beeld van de huiselijke passieve vrouw een hoogtepunt kende.

⁴⁵ Carlier, 184 en 277.

⁴⁶ *Ibidem*, 191.

⁴⁷ De Keyser, *De schaamte*, 347.

⁴⁸ *Ibidem*, 354.

⁴⁹ *Ibidem*, 362.

⁵⁰ *Ibidem*, 43.

3.b. Gepermitteerde goesting: seks binnen het huwelijk

Terwijl in het begin van de twintigste eeuw de seksuele rolpatronen tussen mannen en vrouwen scherper dan ooit geformuleerd werden, gewagen verschillende onderzoekers eveneens van een toename van de zogenaamde ‘companionate marriages’ waarbij romantische liefde en vriendschap en een grotere gelijkheid tussen de partners aan de basis liggen. In hoeverre getuigen de partners eigenlijk van een dergelijk harmonieus huwelijksleven? In de kwalitatieve bronnen komt het feit dat het huwelijk een **uitlaatklep was voor de mannelijke seksualiteit** duidelijk naar voren. Uit de mondelinge getuigenissen blijkt bijvoorbeeld dat mannen ook binnen de huwelijksleefte staat steeds het initiatief namen bij seksuele contacten. Sommige getuigen verwezen daarbij expliciet naar de kerkelijke invloed. Marie-Jeanne (°1909) vertelde: *‘Toen wij wilden trouwen, moesten we bij de pastoor langsgaan. We kregen onderricht over het huwelijk. Twee dingen heb ik goed onthouden: hoe meer kinderen je kreeg hoe godvruchtiger je was en ik moest mijn man gehoorzamen. Maar dat laatste vond ik normaal. Ik had thuis nooit iets anders gezien.’*⁵¹ Maar ook meer in het algemeen werd de seksuele drang van mannen als vanzelfsprekend beschouwd. Zo vertelde Magda (°1919): *‘de getrouwde staat brengt immers met zich mee dat je het nu en dan doet. Ik heb er eigenlijk nooit iets aan gehad. Maar het hoorde erbij. De liefde bedrijven gebeurde altijd op het initiatief van mijn man’*⁵². Marie-Christine (°1910): *‘ik heb in heel mijn huwelijksleven nooit ervaren dat mijn man eens een dag geen goesting had’*.⁵³ Ook Marie-Hubert (°1918) getuigt van die sterke mannelijke drift: *‘Wij waren tot aan onze eerste huwelijksnacht allebei ‘maagd’ en dan weet je niet hoe je aan zoiets moet beginnen. Mijn man had alleen van die stoere mannenverhalen gehoord en leefde met de overtuiging dat hij die in de praktijk moest brengen’*.⁵⁴ Conform met de in de voorlichtingsboeken voorgestelde situatie, werd seks dus in grote mate als een drift begrepen, en werd mannelijkheid gelijkgesteld met potentie. Die moeilijke beheersbaarheid van de mannelijke drift komt duidelijk tot uiting in de strafdossiers. Dit was uiteraard het geval bij verkrachting, maar ook bij vrijwillige relaties zette de man de eerste stap. Mannen gaven hun drift toe, en volgens Carlier werd het omschreven als een *‘biologische, bijna dierlijke kracht die moeilijk te onderdrukken was’*.⁵⁵ Zo zijn er expliciete verwijzingen in de bronnen naar de mannelijke drift (*‘ik werd driftig’*) en de onbedwingbaarheid ervan.

Ondanks de opvallende genderhiërarchie, blijken meerdere mannen te verwijzen naar het plezier of de **deugd bij de vrouw**: *‘Zij liet dit [spelen aan haar vrouwelijkheid] heel gemakkelijk doen, want zo zegde zy, ik zou gaarne met u vryen. Ik heb zo een tiental minuten bezig geweest, want zy had het heel gaarne, want zy zegde my verschillende keren dat het haar goed deed’*.⁵⁶ Uiteraard moeten we er rekening mee houden dat mannen hier het genot van de vrouw kunnen inroepen om de vrijwilligheid van het seksueel contact aan te tonen, maar dergelijke fragmenten suggereren niettemin dat het genot van de vrouw eveneens een doel kan zijn van mannelijke seksualiteit. Ook uit interviews blijkt dat sommige mannen wel degelijk een positieve houding hadden tegenover de seksualiteitsbeleving van hun vrouwelijke partners. Die vertellen hoe ze geleidelijk aan ontdekten wat genieten was. Anna (°1915): *‘Voor we getrouwd waren heb ik nooit volledige betrekkingen gehad met mijn man. We hadden dat zo afgesproken. Zoenen en zelfs aanraken van de geslachtsdelen kon wel, maar penetratie kon zeker niet. Ik kon wel genieten van dat alles. We zagen elkaar niet elke dag, maar wanneer we samen waren, beleefden we mooie momenten’*.⁵⁷ Ze getuigt van tederheid en passie, maar dan wel een die niet echt kon concurreren met het mannelijk temperament. Zo zegt ze: *‘Uit de literatuur wist ik wat een orgasme was. Ik had dat niet*

⁵¹ Steverlynck, 23.

⁵² Steverlynck, 98.

⁵³ *Ibidem*, 97.

⁵⁴ *Ibidem*, 101.

⁵⁵ Carlier, 286.

⁵⁶ *Ibidem*, 296.

⁵⁷ De Keyser, *De schaamte*, 319.

altijd, mijn man wel. Hij hield veel rekening met mij. In het begin moet je elkaar ook leren kennen. We konden erover praten en we toonden elkaar wat we graag hadden'.⁵⁸ Ook Louise (°1922) getuigde: *'Hij had heel veel geduld, vooral ook om mij te laten klaarkomen. Hij vond dat belangrijk. Als dat niet gebeurde, was het voor hem ook niet goed. Ik zei wel eens: doe maar voor u. Maar dat vond hij niet goed'*.⁵⁹ Anderen zoals Lily (°1916), en die waren in de meerderheid, getuigden dan weer dat ze naar meer intimiteit verlangden: *'Het initiatief voor elke intimiteit, ook het tongzoenen, kwam van de man. Ik verlangde soms wel naar meer tederheid. Een hand op een borst bijvoorbeeld, dat gebeurde niet'*.⁶⁰ Vrouwelijke wensen werden genegeerd. Uit een enquête die door de seksuoloog Marc Lanval in de jaren 1930 bij zo'n 568 vrouwen uit de Brusselse regio werd gehouden, blijkt dat meer dan 40% van die vrouwen ontevreden waren over hun seksleven⁶¹. Bijna de helft van de vrouwen gaf bovendien aan nog nooit een orgasme te hebben ervaren. Voor velen gebeurde geslachtsverkeer met tegenzin. *'Ik was daar allemaal niet zo zot van'*, zei Irma (°1915), *'Seks zou een genot moeten zijn, maar dat was bij mij niet het geval. Maar toch heb ik het toegestaan. Je bent tenslotte getrouwd en een man wil meer. Ze zeggen dat het deugd doet, seks, maar ik heb daar echt niet veel aan gehad'*.⁶² De angst voor een zwangerschap en de bevalling had daar duidelijk mee te maken, en leidde ertoe dat sommige vrouwen er weinig vreugde aan beleefden. Marcellina (°1917): *'Telkens als mijn man toenadering zocht, had ik de daver op het lijf. Ik wilde absoluut niet zwanger worden. De eerste bevalling was voor mij een nachtmerrie'*.⁶³

Hoewel de notie zonde nooit veraf was, werden mannelijke – in tegenstelling tot vrouwelijke – seksuele uitspattingen buiten het huwelijk in zekere mate gedoogd en ook in het echtelijk bed had de mannelijke partner het voor het zeggen. Hoewel het voor sommige mannen belangrijk was dat ook hun vrouw een hoogtepunt bereikte, bleef dit vooral een erezaak voor henzelf. In de literatuur is beweerd dat vrouwen veelal meer dan mannen gemotiveerd waren om vruchtbaarheidscontrole toe te passen.⁶⁴ Uit de kwalitatieve bronnen blijkt echter dat mannen het seksleven domineerden. Daarenboven vereisten de meeste beschikbare geboortebepurende middelen voor 1940 medewerking van de man. Toch daalde de vruchtbaarheid in het begin van de twintigste eeuw. In de volgende paragraaf onderzoeken wij de houding van mannen tegenover het gebruik van contraceptiva.

4. Mannelijke kunde

Heel wat historische demografen associëren de vruchtbaarheidsdaling met de toename van de eerder genoemde 'companionate marriages'. Ze leggen daarbij de nadruk op de communicatie tussen huwelijkspartners en het feit dat mannen in dergelijke huwelijken meer bereid waren om de behoeften van hun vrouwelijke partner te bevredigen, waaronder ook haar vraag tot geboortebepanking⁶⁵. Dit veronderstelt dus een uitdrukkelijke en openhartige bespreking over het gewenste kinderaantal en over het contraceptief gedrag.

⁵⁸ *Ibidem*, 361.

⁵⁹ *Ibidem*, 362.

⁶⁰ *Ibidem*, 315.

⁶¹ Lanvan, Marc (1937), *L'amour sous le masque. Une enquête sur la vie féminine*.

⁶² De Keyser, *De schaamte*, 440.

⁶³ Steverlynck, 104.

⁶⁴ Flandrin, Jean-Louis (1976), *Familles: parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Paris.

⁶⁵ Gittins, Diana (1982), *Fair Sex: family size and structure 1900-1939*, London.

4.a. Kennis en motivaties

In tegenstelling tot wat in het historisch-demografisch en kwantitatief onderzoek te lezen valt, geven mondelinge getuigenissen echter aan dat geboortebeperving voor vele koppels geen rationele keuze was en dat ook op dit vlak de **onwetendheid** groot was. Kate Fisher stelt met betrekking tot de Engelse arbeidersgezinnen: *'most couples made uncertain choices and mild resolutions based on limited options and vague desires'*.⁶⁶ Zo hadden de meeste koppels bij de aanvang van hun huwelijk geen idee over het gewenste kinderaantal. Ook Marie (°1920) vertelt: *'Wij hebben nooit gesproken over hoeveel kinderen we wilden. Ik had daar zelf ook geen gedacht van. Vier maanden nadat ik mijn eerste gekocht had, was ik weer in verwachting. Ik dacht dat het zo moest en ik trok er me niets van aan... Mijn man paste wel altijd op, maar dat heeft niet geholpen. Ik zal gemakkelijk vatbaar geweest zijn, zeker'*.⁶⁷ Kinderen krijgen werd beschouwd als een logisch gevolg van een huwelijksverbintenis. Het was trouwens een belangrijke vereiste waaraan de ideale man moest voldoen: *'Hij moest intelligent genoeg zijn en hij moest kinderen willen'*, zei Anna (°1915).⁶⁸ Geboorteregeling werd tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw echter steeds meer toegepast. Dat blijkt uit de daling van het geboortecijfer, en vooral uit de daling van de onwettigheid. Vanuit katholieke hoek werd het scherpst gereageerd op deze praktijk; de paus benadrukte de huwelijksrouw en de kinderzegen. Ook het medisch korps uit die periode stond negatief. Artsen en vroedvrouwen die door Frederika Ducheyne werd geïnterviewd, getuigen dat ze zelfs tijdens hun opleiding geen cursus kregen over geboorteregeling en voorbehoedsmiddelen. Zo antwoordt Mevrouw Roose-De Kersgieter (°1918) die jarenlang als zelfstandige vroedvrouw heeft gewerkt op de vraag van Ducheyne of gezinnen in die tijd op de hoogte waren van de verschillende anticonceptie-methoden: *'wel, ze hebben het mij geleerd! Natuurlijk kende ik periodieke onthouding, maar verder was ik van niets op de hoogte. Ik ben naar dokter Verstraete gegaan en vroeg hem op de man af wat hij erover dacht. Ik weet nog goed dat hij zei: er bestaat niets anders dan periodieke onthouding, en zelfs dat mocht ik niet aanraden. Ik heb het dus van de mensen zelf geleerd... Er waren trouwens mensen die dachten dat men niet zwanger kon worden als de vrouw niet tot een orgasme kwam. Het spreekt vanzelf dat ik hen dat zo vlug mogelijk heb afgeleerd'*.⁶⁹ Dergelijke onbetrouwbare informatie en misvattingen zorgden ervoor dat koppels niet in staat waren om een geïnformeerde 'keuze' te maken over hoe een zwangerschap te vermijden. Sommige methoden werden dan ook gecombineerd: *'Het was oorlog... Dus voorlopig geen kinderen. We namen onze verantwoordelijkheid. We pasten periodieke onthouding toe en verder hadden we bij wijze van spreken een abonnement in Berchem'*, vertelde Sofie (°1917).⁷⁰

De onduidelijke informatie belette niet dat heel wat personen hun vruchtbaarheid toch wensten te beperken. Onze kwalitatieve bronnen leveren een aantal inzichten aangaande **motivaties** en informatienetwerken inzake vruchtbaarheidscontrole tijdens het interbellum. Wat betreft de beslissingsmacht van beide huwelijkspartners kunnen voorzichtig een tweetal vaststellingen worden gedaan. Ten eerste blijken vrouwen over het algemeen inderdaad meer dan mannen *gemotiveerd* om het kinderaantal te beperken: *'En een van mijn toekomstige schoonzoons zei: 'Wel vader, had je dat allemaal geweten, hé.' Waarop mijn echtgenoot repliceerde: 'Dan had ik net zoveel kinderen gehad.' Tot ieders grote verbazing, zei ik: 'Maar ik niet'*, vertelde Marie-Josephine (°1919).⁷¹ Ook Marie (°1902): *'Mijn moeder is tussen haar twintigste en haar veertigste constant zwanger geweest. Ze heeft 18 kinderen op de wereld gezet. Slechts elf kinderen zijn groot geworden. Heel haar seksuele leven was geënt op het krijgen van*

⁶⁶ Fisher, *Birth control*, 5.

⁶⁷ De Keyser, *De schaamte*, 373.

⁶⁸ *Ibidem*, 280.

⁶⁹ F. Ducheyne, *Abortus en anticonceptie in het interbellum: een verkenning?*, Universiteit Gent, Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 274.

⁷⁰ De Keyser, *De schaamte*, 391.

⁷¹ Steverlynck, 145.

kinderen. Het was een kwelling... Ik wist duidelijk dat ik niet zoveel kinderen wilde. Ik kreeg er zes, maar zeer gespreid. Mijn jongste dochter werd geboren toen ik 48 was'.⁷² Ten tweede blijkt evenwel dat veel vrouwen het uiteindelijke initiatief en de verantwoordelijkheid effectief bij de man legden; terugtrekken gebeurde enkel wanneer de man dat wilde en het kopen van condooms werd beschouwd als een mannenzaak: 'dat was dus de taak van de man en hij voelde er zich heel verantwoordelijk voor'.(Rika, °1925).⁷³ Vrouwen waren met andere woorden afhankelijk van de goodwill van hun echtgenoot.

4.b. *Ik ken mijnen stiel*: de verantwoordelijkheid van de man

Koppels die hun kindertal wilden beperken, hadden tijdens het interbellum een reeks van middelen ter beschikking, het ene al wat meer efficiënt dan het andere. In de tabel worden de voorbehoedsmiddelen aangeduid die toen beschikbaar waren. Naast coïtus interruptus, gehele en periodieke onthouding (vanaf de jaren 1930) werden ook mechanische en chemische middelen als anticonceptie aangewend. Soms werd tot sterilisatie overgegaan.

Natuurlijk	Mechanisch	Chemisch
Coïtus Interruptus	Condoom	Spermadodende pasta
Periodieke Onthouding	Pessarium	Sponsje
Absolute Onthouding	Diafragma/Sterilet	Schedespoelingen

Sinds het einde van de negentiende eeuw werd op ruime schaal voor die artificiële middelen reclame gemaakt. De repressieve wet van 1923 die de propaganda en verspreiding van voorbehoedsmiddelen en abortieve methoden verbood, bracht daar verandering in. Het gevolg was dat anticonceptie volledig in de clandestiniteit werd gedrongen. Niettemin bleek men bereid om het gevaar te trotseren. In kranten verschenen nog steeds advertenties voor abortus, weliswaar in bedekte termen. En de voorbehoedsmiddelen die toen illegaal waren, werden tegen woekerprijzen verkocht. De meest wijdverspreide en betrouwbare middelen (onthouding, coïtus interruptus en condooms) vereisten bovendien medewerking van de man. Condooms waren toentertijd gekend onder de naam van 'french letters' of 'capôtes anglaises', in het Gentse onder het volks metafoor 'schampheleirkes'. Condooms waren net zoals andere mechanische en chemische middelen moeilijk te verkrijgen, maar velen wisten bijvoorbeeld dat die in de winkel van rubberfabrikant De Schampelaere in Gent konden worden verkregen.⁷⁴ Ook in andere grootsteden bestonden dergelijk winkels. Madeleine (°1910) kende zo'n winkeltje in Antwerpen: 'De man van mijn zus kocht zijn condooms in een klein winkeltje in Antwerpen. Die dingen waren niet overal te krijgen. Ze waren ook vrij duur. Mijn zus waste ze uit en ze gebruikten ze opnieuw. Mijn echtgenoot zou die dingen nooit hebben durven kopen. De man van mijn zus was echt modern daarin'.⁷⁵ De schrik die met een dergelijke aankoop gepaard ging, blijkt duidelijk uit de brief van een leurder gericht aan de eigenaar van de winkel De Schampelaere. In een brief van die man uit 1926 lezen we: *ik heb eden aan u winkel geweest maar ik durfe dat aan de winkel dochters niet vragen ik denke tog wel het tog bij u gemakt wort den heerste keer is de slehste keer als ik*

⁷² *Ibidem*, 146.

⁷³ De Keyser, *De schaamte*, 399.

⁷⁴ Al zijn er geen concrete schriftelijk bronnen in het bedrijfsarchief die aantonen dat die er ook werkelijk werden verkocht. Zie Balthazar, Herman (1999), Een leurder verkoopt condooms. Kleine zoektocht naar rubberindustrie en neo-malthusianisme te Gent, 1850-1930, in: J. Art, L. François (red.), *Docendo Discimus. Liber amicorum Romain Van Eenoo*, Gent, 722.

⁷⁵ Steverlynck, 135.

me u in onderandeling ben zal ik tons weten oe dat ik moe vragen of oe ik daar kan aan geraken wilt mij a.u.b. eens eene antwort geven en met eenen als ik er mag ome zenden en de prijs per 12 ik denke tog wel dat gij weet wat het is. Ik weet niet wat naam er aan gegeven wort maar versta mij tog wel denk ik. Kapotses zoo noemen de boeren het Mijnheer ik denke dat u mij tog niet kwalijk neemt u te schrijven opende dat u aan mijne vrag zal voldoen bedank ik u op voorhand... beste groeten tis al zoo lang mijnheer dat ik u dat moe vragen en ik heb het altijd huiltgestelt maar ik heb er te veel vrage naar zoo dus mijnheer went ik mij tot u in afwagting van eene spoedige antwort ik steek er een anvalop bij me tember om u geen kosten te doen beste groeten.' Daarnaast konden condooms via postorder worden verkregen. Ze werden opgestuurd in een verborgen verpakking zoals die van een sigarettenpakje of een luciferdoos. Om de discretie te vrijwaren, werd bovendien geen tegenadres vermeld. De kostprijs van een condoom bedroeg rond de eeuwwisseling 12,5 frank per bestelling van zes dozijn, 2,5 frank voor een dozijn oftewel 174 à 208 centiemen per stuk.⁷⁶ Rekening houdend met het gemiddelde dagloon in die periode betekende dit dat voor een grote bestelling ongeveer een week moest worden gewerkt. Gezien de hoge kostprijs werd condooms in die periode dan ook meermaals gebruikt. Zo lezen we over het condoom in een brochure van de Nieuw-Malthusiaanschen Bond, *Middelen ter voorkoming van Groote Gezinnen* uit 1893 waarin diverse voorbehoedsmiddelen werden aanbevolen: 'wegens de prijs niet onder ieders bereik... met eenige voorzichtigheid en reinheid kan eenzelfde exemplaar wel eenige malen gebruikt worden'.⁷⁷ Ook Mevrouw Roose-De Kersgieter (°1918) die jarenlang als zelfstandige vroedvrouw heeft gewerkt, vertelt in een interview: 'de onderbroken coïtus kwam regelmatig voor. Het condoom, de zogenaamde 'capote anglaise', werd ook gebruikt. Men gaf die condooms aan elkaar door, de mannen zelfs op hun werk'.⁷⁸ Er blijken dus ook 'mannelijke' informatienetwerken rond vruchtbaarheid te bestaan, hoewel in de literatuur nog vaak wordt aangenomen dat het uitsluitend om vrouwelijke netwerken gaat.⁷⁹ Uit de briefwisseling en interviews blijkt dat kennis over voorbehoedsmiddelen onder jongens en mannen ook werd opgedaan via de vrienden- en werkkring.

Tijdens de jaren dertig werd in Vlaanderen de periodieke onthouding in toenemende mate geïntroduceerd, maar het neo-malthusianisme is bij ons nooit echt van de grond gekomen. Binnen de katholieke wereld was er bovendien grote onenigheid om die methode te aanvaarden; ondanks het feit dat het om een natuurgetrouwe methode ging, impliceert het gebruik van de methode immers een onafhankelijk gevoel van seksueel verlangen en lust. Volgens mondelinge getuigenissen waren sommige pastoors voorstander, en andere dan weer niet. De preken zwijgen er elk geval over in alle talen⁸⁰. In elk geval blijkt dat ook bij de Ogino-Knaus methode de man een niet te verwaarlozen rol speelde: 'Er waren ook wel boeken over die periodieke onthouding. Ik heb er ooit een geleend van een vriendin. Mijn man leerde daaruit wanneer we beter niet vrijden, als we niet nog meer kinderen wilden', zei Anna (°1915).⁸¹ Opnieuw blijkt dat de man de beslissingsmacht had.

Hoogstwaarschijnlijk werd de geboortebeperving voor het grootste deel bewerkstelligd door coïtus interruptus, van oudsher een populair middel. Volgens Carine Steverlynck wijst de veelheid aan termen waarmee men in de volksmond deze praktijk aanduidde, op een wijdverbreidheid van de praktijk: voor het zingen de kerk uitgaan, zeuren, onvolkomen gemeenschap, de trein nemen naar Brussel en afstappen in Leuven enz. Dit impliceert dat de man in grote mate verantwoordelijk voor het welslagen van de anticonceptieve praktijk. De terugtrekking werd door sommigen als een

⁷⁶ Balthazar, 723-724.

⁷⁷ AMSAB, MAD/269.28.

⁷⁸ Ducheyne, Frederika (1986), *Abortus en anticonceptie in het interbellum: een verkenning?*, Universiteit Gent, Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 274.

⁷⁹ Fuchs, Rachel, Moch Leslie Page (1995), 'Invisible Cultures: Poor Women's Networks and Reproductive Strategies in Nineteenth Century Paris', in: S. Greengalgh (ed.), *Situating Fertility: Anthropology and Demographic Inquiry*, Cambridge University Press, 86-105.

⁸⁰ Dit blijkt duidelijk uit de analyse van De Borchgrave, Christian (1998), *God of genot. Vlaanderen 1918-1940. Een Kerk in strijd met de moderne zinnelijkheid*, Leuven.

⁸¹ De Keyser, *De schaamte*, 396.

vanzelfsprekend onderdeel van geslachtsgemeenschap beschouwd. Maria-Theresia (°1920) vertelde: *'We waren heel gerust in de coïtus interruptus. Mijn man was daarin heel gedisciplineerd'*.⁸² In een getuigenis uit 1925 van de dienstmeid Angelina lezen we: *'Ik zegde: Jef gij hebt hem er niet uit getrokken nu zit ik vol'*.⁸³ De fragmenten leggen duidelijk de nadruk op de mannelijke inbreng en suggereren daarenboven een impliciet geloof in de garantie van de veiligheid van coïtus interruptus. De bekentenis van Frans uit 1923 toont zelfs aan hoezeer hij coïtus interruptus als een mannelijke kunde beschouwde: *'Dan vroeg ik haar mag ik u eens poepen ik zal u vijf franken geven, en ze antwoorde ik ben nog wat te jong als ik 18 ben zult ge nog dikwijls de kans krijgen, dan zegde ik ge moet niet bang zijn ik ken mijnen stiel ik zal u niets aan de hand doen'*.⁸⁴

Uit de analyse van de houdingen ten opzichte van onthouding, terugtrekking en condoomgebruik blijkt duidelijk dat een deel van de bevolking duidelijk afweek van de kerkelijke voorschriften, maar dat in die beslissing tevens de klassieke rollenpatronen werden gevolgd: het was de man die besliste.

Voor **vrouwen** wier motivaties afweken van die van hun man, waren veel minder opties beschikbaar. Maria (°1899) vertelde: *'Mijn man trok zich op tijd terug. Iets anders was er niet in de jaren 20. We gingen bij de bekende vrouwenspecialist Daels in Gent. Toen ik erover klaagde dat ik zo gemakkelijk in verwachting raakt en vroeg of ik daar niets tegen kon doen, antwoordde hij dat ik na de seks het best water in de vagina kon spuiten'*.⁸⁵ Andere specifiek vrouwelijke voorbehoedsmiddelen zoals het sponsje worden in de mondelinge getuigenissen en strafdossiers niet vermeld. Ook het pessarium dat vooral in Nederland en Engeland in trek was, was bij ons veel minder gekend. Sommigen maakten dan maar op subtiele wijze gebruik van de van hen verwachte passiviteit om hun man te misleiden. Zo vertelt Marie (°1902) vertelt: *'Ik heb wel eens gedaan alsof ik sliep of gezegd dat ik op mijn tijd was terwijl ik best met mijn man betrekkingen had willen hebben, zeker na de geboorte van ons zesde kindje. Iedere keer als hij bij kwam, was het zover'*.⁸⁶ Ook Madeleine (°1910) heeft zonder het medeweten van haar man het uiteindelijke kinderaantal beperkt: *'Toen ik na mijn derde bevalling een baarmoederverzakking had, raadde de dokter mij aan mij te laten opereren, anders zou ik geen kinderen meer kunnen krijgen. Ik dacht 'net goed' en heb mij niet laten opereren voor ik mijn menopauze was. Mijn man heeft dit nooit geweten. Hij zou er ook niet akkoord mee zijn gegaan. Maar voor mij waren drie zonen en een drukke zaak voldoende. Later had ik er spijt van dat ik geen dochter had'*.⁸⁷ Een minderheid van de vrouwen nam echter een actieve beslissingsrol op zich. Zo blijkt uit het interview met Severine (°1907): *'We stapten uit voor Sint-Pietersstation. Het was met andere woorden een kwestie van op tijd terug te trekken. Ik bepaalde zelf ook veel. Ik zei wanneer er moest worden uitgestapt. Ik voelde dat heel goed aan. En als het dan toch een keer te laat was, was het nog geen malheur... we waren getrouwd'*.⁸⁸ Vooral bij buitenhuwelijkse contacten had de vrouw er belang bij op haar strepen te staan. Hoewel de man binnen het koppel de praktische verantwoordelijkheid droeg, was het immers de ongehuwde vrouw die bij zwangerschap en niet nageleefde huwelijksbeloften het sociale stigma van haar 'misstap' zou dragen. Louis zei: *'Ik heb dan mijn mannelijkheid in hare vrouwelijkheid gestoken en hem terug uitgetrokken als ik mijne natuur ging verliezen, hetgeen het meisje mij opmerkzaam gemaakt had van hem eruit te trekken'*.⁸⁹ Sommige mannen bleken dus gehoor te geven aan de verzuchtingen van hun echtgenotes of andere vrouwelijke partners.

⁸² De Keyser, *De schaamte*, 382.

⁸³ Carlier, 206.

⁸⁴ *Ibidem*, 208.

⁸⁵ De Keyser, *De schaamte*, 383.

⁸⁶ Steverlynck, 105.

⁸⁷ Steverlynck, 145.

⁸⁸ De Keyser, *De schaamte*, 391.

⁸⁹ Carlier, 208.

Besluit

Uit de katholieke literatuur met betrekking tot seksuele voorlichting bleek dat voor jongens, evenals voor meisjes, seksualiteit werd geassocieerd met zonde en schaamte en in bedekte termen werd beschreven. Linkse voorlichtingsliteratuur ging wetenschappelijker en explicieter met de materie om en was eerder gericht op een gezonde seksualiteitsbeleving. Deze progressieve aanpak kende echter slechts een geringe verspreiding in vergelijking met de dominante katholieke ideologie. Bovendien ontsnapte de linkse literatuur ook niet aan de traditionele genderopvatting die mannen als seksueel actief en vrouwen als receptief voorstelde. De mannelijke drift werd niet in vraag gesteld. Van vrouwen werd verwacht dat zij de mannelijke passie op aanvaardbare wijze kanaliseerden door seksuele gehoorzaamheid binnen het huwelijk en zedig gedrag daarbuiten.

Het onderzoek naar seksuele beleving en gebruik van geboortebeperkende technieken in deze bijdrage wees uit dat op beide vlakken ook bij veel mannen een grote onwetendheid en gêne heerste, al waren zij iets beter op de hoogte dan de meeste vrouwen. De opvallendste vaststelling van deze bijdrage is echter dat zelfs indien seksualiteit en gezinsplanning wel besproken werden tussen de partners, dan nog bleef het traditionele rollenpatroon in de meeste gevallen doorleven: de man was de initiatiefnemer en verantwoordelijke, zowel voor een vrijpartij als voor de toepassing van enige vorm van anticonceptie. De notie van aangeboren mannelijke drift was duidelijk algemeen verspreid onder de bevolking. Bij de meest verspreide vormen – coïtus interruptus en onthouding – was het immers de man die tegen zijn natuurlijke driften moest ingaan. Indien de vrouw de kindereens van haar echtgenoot niet deelde, buitte zij liever haar seksuele passiviteit uit dan dat ze een actieve inbreng in de beslissing en handeling leverde. Toch daalde de vruchtbaarheid in Vlaanderen vanaf het einde van de negentiende eeuw. Meer mannelijke getuigenissen zijn nodig om te peilen naar hun relatie- en seksualiteitsbeleving en het daarmee verbonden gebruik van geboortebeperkende methodes.